

เรื่องที่ 4

พุทธปรัชญาการศึกษา

Buddhist Philosophy of Education

พระอัครเดช ญาณเตโช (โลภะผล)

มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย

Akradate@Outlook.com

บทคัดย่อ

การศึกษาของไทยมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา และได้พัฒนาการเรียนการสอนให้เป็นรูปแบบมาตรฐานสากล นำระบบการศึกษาหลายรูปแบบมาประยุกต์ใช้กับระบบการศึกษาในประเทศไทย ทำให้ระบบการศึกษาของไทยมีหลากหลายรูปแบบ แต่ด้วยความที่มีพระพุทธศาสนาเป็นที่นับถือของคนส่วนมาก การศึกษาของไทยจึงมีการสอดแทรกคำสอนทางพระพุทธศาสนาเรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อให้นักเรียนสามารถดำรงตนอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขโดยอาศัยหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า “ธรรมะ” มาปฏิบัติใช้จริงในชีวิต การเรียนจะไม่เรียนเฉพาะทฤษฎีในห้องเรียน แต่จะนำความรู้ที่ได้เรียนจากห้องเรียนมาใช้ในชีวิตจริง พระพุทธศาสนานอกจากจะเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจแล้วยังช่วยยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น พุทธปรัชญาการศึกษาจึงเป็นระบบการศึกษาหนึ่งที่ได้นำเอาคำสอนของพระพุทธศาสนามาใช้ในระบบการศึกษาไทย สังคมมีการพัฒนาอย่างไม่หยุดแต่ต้องควบคู่กับการพัฒนาจิตใจของมนุษย์ด้วย พุทธปรัชญาการศึกษาซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ควรจะเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนตามหลักพุทธปรัชญาเพื่อความหลุดพ้นจากปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ที่บีบคั้นขัดขวาง และแสวงหาความเป็นอิสระเพื่อจะเสวยผลแห่งความมีชีวิตของตน อย่างปลอดโปร่งโล่งเบา กระบวนการของชีวิตและการดำเนินชีวิตแต่ละขณะก็คือ การเผชิญปัญหาและพยายามแก้ปัญหา หรือการเผชิญทุกข์ และหาทางออกจากทุกข์ นั่นเองดังนั้นหลักการศึกษาทางพุทธปรัชญาควบคู่กับการปฏิบัติด้วยเสมอ

คำสำคัญ: ปรัชญา, ปรัชญาการศึกษา, พุทธปรัชญาการศึกษา

Abstract

The Thai educational foundation came from Buddhism and develop its system to international standard. Various educational plans in Thailand adopt and diversify from the religion. As Buddhism is the main religion in Thailand, the principles of the religion is imprinted in the Thai educational system; such as, moral, meditation and knowledge. Therefore, students can use Dharma as a lifetime guide dance to live a happy life. The lessons are not only conducted in classes, but also practiced for the real experiences. Buddhism is a moral support and help lifting up the soul. Therefore, the Buddhist Philosophy of Education is one of the educational systems adopted in the Thai education. Modern society has recently seen a great leap in development. As a result, the human's minds should also being focused on enhancing the life quality. The Buddhist Philosophy of Education is an important lesson for lives improvement and development in order to have liberation. The process and way of life is to face and resolve the problems or confront with suffering and preserved. This, the principle of Buddhist Philosophy is to learn the theory and leading to practice for the effective results.

Keywords: Philosophy, Philosophy of Education, Buddhist Philosophy of Educations

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พุทธปรัชญา หมายถึง ความรู้แจ้งของผู้รู้ ความรู้แจ้งในที่นี้คือ ความรู้แจ้งในความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ความรู้แจ้งดังกล่าวนี้เกิดจากการเล่าเรียนฝึกฝนจำแนกแยกแยะและคิดค้นด้วยเหตุผลตามที่เป็นจริงจนกระทั่งได้พบกับความเป็นจริงหรือศีลธรรมในที่สุด เป็นเวลาหลายร้อยปีมาแล้วที่ประเทศไทยได้ยึดถือเอาพุทธธรรมเป็นแนวทางในการจัดการศึกษา โดยมีวัดและพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทในการจัดการศึกษาอย่างมาก ต่อมาประเทศไทยได้จัดการศึกษาตามแบบอย่างของประเทศตะวันตกมาจนถึงทุกวันนี้ ทำให้การจัดการศึกษาเกิดปัญหาขึ้นหลายประการ เช่น อะไรเป็นจุดหมายของชีวิต หรือถามอีกอย่างหนึ่งว่า ชีวิตเกิดมาเพื่ออะไร ปัญหาที่ถกเถียงกันในเรื่องนี้คือ พระผู้สร้าง ก็ตอบไม่ยาก คือปิดไปให้พระผู้สร้างเสีย เพราะชีวิตจะเกิดมาเพื่ออะไร ก็แล้วแต่พระผู้สร้างนั้น เราไม่มีทางรู้ได้ เพราะเหตุนี้การจัดการศึกษาดังกล่าว"พบว่ามีความขัดแย้งไปกันไม่ได้สนิทกับค่านิยมและนิสัยอย่างไทย ๆ ผลที่สุดปรัชญาต่างประเทศที่ส่งเข้ามานั้นดูเลือนลอยไร้ความหมายและไม่ยังประโยชน์แก่การศึกษาของไทยกว่าที่ควร ดังนั้นจึงมีนักการศึกษาของไทยหลายท่านได้พยายามนำหลักพุทธธรรมมาเป็นปรัชญาแม่บทในการจัดการศึกษาไทย และงานชิ้นแรกที่ยพยายามจะเสนอปรัชญาการศึกษาไทยอย่างมีระบบคือ ผลงานของ

ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ได้เขียน “พุทธศาสนากับการศึกษาแผนใหม่” โดยเสนอระบบปรัชญาการศึกษาที่ยึดหลักพุทธธรรมในพระพุทธานุศาสนเป็นปรัชญาแม่บท เป็นผลงานที่ได้รับความสนใจและมีผู้วิจารณ์ความถูกต้องของปรัชญาการศึกษานี้กันมาก แต่ก็นับว่าเป็นก้าวแรกที่มีผู้สนใจปรัชญาการศึกษาไทยกันอย่างจริงจัง หลังจากนั้นได้มีนักการศึกษา และนักปรัชญาผู้รู้ทั้งหลายท่าน พยายามเสนอแนวคิดในการนำพุทธปรัชญามาเป็นปรัชญาการศึกษาให้ได้เนื้อหาสาระที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาแนวคิดพุทธปรัชญาในพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาแนวคิดพุทธปรัชญาการศึกษา

ความหมาย

พระราชวรมุนี ได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้ว่า การศึกษาคือความพยายามแสวงหาจุดมุ่งหมายให้แก่ชีวิต คือความเป็นอยู่อย่างดีที่สุด หรือการมีอิสรภาพ ทั้งอิสระภายนอก หมายถึงการหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของสิ่งแวดล้อม และอิสระภายใน คือความหลุดพ้นจากอำนาจของกิเลสตัณหา

วิทย์ วิศทเวทย์ ได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้ 2 แห่ง คือ ในแง่กว้างและแง่แคบ สรุปได้ว่า ในแง่กว้างการศึกษาหมายถึงอิทธิพลทุกอย่างที่มีต่อชีวิต บุคลิกภาพและความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ การศึกษาในแง่นี้ไม่มีวันสิ้นสุด ตั้งแต่เกิดจนตาย คือการศึกษาจากประสบการณ์ทั้งหมดของชีวิต ส่วนในแง่แคบ การศึกษาคือ กระบวนการที่สังคมถ่ายทอดวัฒนธรรม ความรู้ ความชำนาญ ค่านิยมจากรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยผ่านโรงเรียนหรือสถาบันสังคมอื่น มีการกำหนดแนวทางอย่างเป็นระบบ เป็นกิจจะลักษณะ เพื่อที่จะบันให้เด็กเป็นไปตามมโนภาพของสังคม

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้ให้ถึงความหมายของการศึกษาว่าการศึกษาหมายถึง

- (1) วิธีการต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดความรู้ ทักษะและทัศนคติ
- (2) ทฤษฎีต่าง ๆ ที่พยายามอธิบายหรือให้เหตุผลในการถ่ายทอดนั้น ๆ
- (3) คุณค่าหรืออุดมคติต่าง ๆ ที่มนุษย์พยายามจะเข้าไปถึงโดยอาศัยความรู้ ทักษะ ทัศนคติ เพราะว่าวิธีการฝึกหรือการถ่ายทอดขึ้นอยู่กับคุณค่าหรืออุดมคติที่ต้องประสงค์นั้นเป็นผลบันปลาย

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

- 1.ทราบถึงแนวคิดพุทธปรัชญา
- 2.ทราบถึงแนวคิดพุทธปรัชญาการศึกษา

วิธีการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการรายงานผลการวิจัยโดยใช้วิธีนำเสนอแบบพรรณนาโวหาร (Descriptive Method) ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ เอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิที่นำมาใช้ในการวิจัย คือ
 - 1.1 ปรัชญาการศึกษา EF 703 (EF 603) (2541), พิมพ์ครั้งที่ 1, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง
 - 1.2 ปรัชญาการศึกษาเบื้องต้น EF 234, (2542) , พิมพ์ครั้งที่ 1, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง
 - 1.3 ปรัชญาการศึกษาเบื้องต้น EF 234, (2542) , พิมพ์ครั้งที่ 1, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง
 - 1.4 วรพทย์ วสินสรากร (2554), ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษา.—กรุงเทพฯ : พัฒนาศึกษา
วิทย
 - 1.5 สุวรรณ เพชรนิล, (2539), PY 213 พุทธปรัชญาเบื้องต้น ,สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง
2. ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวม
3. สรุปและนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์ในครั้งนี้

ผลการวิจัยและอภิปรายผล

พุทธปรัชญามีความเชื่อว่าธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์คือทุกข์ จุดมุ่งหมายของการศึกษาในทัศนะของพระพุทธศาสนาคือการหลุดพ้นจากทุกข์ เพราะฉะนั้นการศึกษาจึงเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายนี้ทั้งทางโลกและทางพระพุทธศาสนา ธรรมชาติของมนุษย์ อาจนำมาอธิบายในความหมายของการศึกษาเพิ่มเติมได้ เช่น ในเรื่องของกรรม หมายถึง ความก้าวหน้าหรือความเสื่อมทางการศึกษาขึ้นอยู่กับตนเอง ในแง่ของปัจเจกสมุปปาท หมายถึง ธรรมชาติสัมพันธ์ของมนุษย์ต้องพิจารณาสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ความหมายของไตรลักษณ์ หมายถึงธรรมชาติที่มีลักษณะเปลี่ยนแปลงได้ด้วยวิธีการศึกษา

หลักการสำคัญ

พุทธปรัชญา มีหลักการสำคัญ โดยได้กล่าวถึงหลักไตรสิกขา หรือหลักการศึกษา 3 ประการ พอสรุปได้ดังนี้

1. การฝึกฝนอบรมในด้านความประพฤติระเบียบวินัย ความสุจริตทางกาย วาจาและอาชีวะ เรียกว่า อธิศีลสิกขา

2. การฝึกฝนอบรมทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพ และสมรรถภาพของจิต เรียกว่า อธิจิตสิกขา

3. การฝึกฝนอบรมทางปัญญาให้เกิดความรู้ เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันโลก จนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดติด ถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ ดับกิเลส ดับทุกข์ได้ เป็นอยู่ด้วยจิตใจอิสระ ผ่องใสและเบิกบาน เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา

หลักการการศึกษา 3 ประการนี้จัดวางขึ้นโดยอาศัยหลักปฏิบัติที่เรียกว่า วิธีแก้ปัญหของอารยะชน หรือ อริยมรรค แปลว่า หนทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ที่ทำให้เป็นอริยะชน ได้แก่ มรรคองค์ 8 คือ สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (วาจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (อาชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (จิตมั่นชอบ) พุทธศาสนิกชนย่อมรู้แจ้ง เช่น ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท อริยสัจ 4 มรรค 8 อกุศลมูล และหวัชฌธรรมอื่นๆ อีกกล่าวโดยสรุปพอเป็นแนวทางที่จะนำเอาพุทธปรัชญามาเป็นปรัชญาการศึกษาต่อไปได้

การนำพุทธปรัชญา มาเป็นปรัชญาการศึกษานั้น มีท่านผู้รู้ได้เสนอแนวทางไว้บ้างแล้ว เช่น

ก. ในแง่ความหมายของคำว่า “การศึกษา”

การศึกษา คือ การพัฒนาขั้น 5 เมื่อพัฒนาขั้น 5 แล้ว จะได้ลดอกุศลมูลลง หรือทำให้เบาบางลงได้บ้าง

- ขั้น 5 ได้แก่
1. รูป – ร่างกาย
 2. เวทนา – ความรู้สึก, อารมณ์
 3. สัญญา – ความจำ
 4. สังขาร – ทักษณคติ, เจตนา
 5. วิญญาณ – ความรู้, ความคิด

อกุศลมูล ได้แก่

1. โภคะ – ความอยากได้ที่ผิดครองครองธรรม

2. โทสะ – ความคิดประทุษร้าย โกรธเคือง

3. โมหะ – การขาดสติยับยั้ง

ข. ในความมุ่งหมายของการศึกษา ดังนี้

1. เพื่อให้รู้จักตนเอง คือ รู้ชั้น 5 และรู้จักทุกข์คือปัญหาของตนเองอันสืบเนื่องจากอกุศลมูล และเพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์หรือปัญหานั้น เมื่อพิจารณาในแง่แล้ว ความหลุดพ้นก็คือเสรีภาพนั่นเอง

2. เพื่อให้เกิดความรู้และความสามารถที่จะคิดเป็น ซึ่งเป็นเครื่องมือในการบำบัดทุกข์หรือการแก้ปัญหา

3. เพื่อให้เกิดคุณธรรมและศีลธรรมขึ้นในใจ สำหรับช่วยสร้างสัมพันธภาพอันดีในหมู่มนุษย์ ก่อให้เกิดสันติสุขในสังคม

ค. ในแนวทางหรือหลักการในการจัดการศึกษา ใช้หลักธรรม 3 ประการซึ่งถือได้ว่าเป็นอุดมการณ์ของประชาธิปไตยคือ

1. ใช้เคารพธรรม ให้เกียรติแก่คนทั้งปวง แม้บุคคลจะแตกต่างกันมากก็ย่อมจะได้รับเกียรติ ได้รับโอกาสในการที่จะศึกษาเล่าเรียนเท่าเทียมกันตามฐานานุรูป

2. ใช้สามัคคีธรรม ให้มีการร่วมมือร่วมแรงใจกัน ช่วยกันดำเนินการศึกษาอย่างเต็มที่ ทั้งรัฐ และราษฎร์

3. ใช้ปัญญาธรรม ส่งเสริมให้มีการทดลอง มีการคิดค้น เพื่อแก้ปัญหการศึกษา เพื่อพัฒนาการศึกษาให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่บุคคล และสังคม

ง. ในวิธีการในการดำเนินการศึกษา อาจใช้หลักของอริยสัจ 4 และมรรค 8 เป็นแนวทางได้เป็นอย่างดี ศาสตราจารย์ ดร.สาโร บัวศรี ได้เปรียบเทียบขั้นต่างๆ ของอริยสัจ 4 ว่า เป็นอย่างเดียวกันกับขั้นของวิธีการแห่งปัญญา หรือวิทยาศาสตร์ ดังนี้

อริยสัจ 4

วิธีวิทยาศาสตร์

1. ทุกข์.....

1. ปัญหา

2. สมุทัย.....

2. สมมุติฐาน

3. นิโรธ.....

3. ทดลอง หรือเก็บข้อมูล

4. มรรค.....

4. วิเคราะห์ข้อมูล

5.สรุปผล

อีกแนวคิดหนึ่ง มีผู้เสนอไว้ว่า การนำพุทธปรัชญามาเป็นปรัชญาการศึกษานั้น อาจพิจารณาได้ 4 ส่วนด้วยกัน คือ

ประเด็นที่ 1 ที่ว่าด้วยความหมายของการศึกษา อาจให้ความหมายของคำว่า “การศึกษาตามที่พระราชาชนมุนี ให้ไว้ในหนังสือ ปรัชญาการศึกษาไทยว่า “การศึกษา คือ การเล่าเรียน ผูกฝน ธรรมเพื่อสติปัญญาที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ และทำให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น” กระบวนการที่จะทำให้เกิด “การศึกษา” ดังกล่าวนั้นได้ คือ ไตรสิกขาอันได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา

การศึกษาตามแนวคิดทางพุทธปรัชญามี 3 ชั้น ได้แก่

ก. **ขั้นปริยัติ** คือ มีความรู้ ความเข้าใจ จากการเล่าเรียน จดจำได้ หรืออาจจะเรียกว่าเกิดสัญญา ก็ได้ (รู้จำ)

ข. **ขั้นปฏิบัติ** คือ มีความรู้ ความเข้าใจ จากการปฏิบัติจริง ตามหลักไตรสิกขา ชั้นนี้อาจเทียบได้กับแนวคิด ตะวันตกเรื่อง learning by doing (รู้จริง)

ค. **ขั้นปฏิเวธ** คือ เกิดความรู้จริงในสิ่งที่ศึกษา ที่เรียกกันว่ารู้แจ้งแทงตลอดในความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย จนสามารถขจัดความยึดมั่นในสิ่งต่างๆ ได้ นั่นคือ เกิดปัญญานั้นเอง เมื่อถึงขั้นนี้มนุษย์เราก็จะพบกับ อิสระภาพที่สมบูรณ์ (รู้แจ้ง)

อนึ่งการศึกษาที่พึงประสงค์สำหรับสังคมไทย น่าจะต้องมีคุณค่ามากกว่าจะเป็นเพียงกระบวนการสร้างสมความรู้ความสามารถเพื่อประกอบอาชีพเท่านั้น แต่ต้องเป็นการศึกษาที่ทำให้คนไทยเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ

ประเด็นที่ 2 ที่ว่าด้วยเป้าหมายการศึกษา เป้าหมายการศึกษาก็คือเป้าหมายของชีวิต ดังนั้นเป้าหมายการศึกษาก็คือมุ่งที่จะทำให้มีชีวิตที่ปราศจากทุกข์ อันชีวิตที่ปราศจากทุกข์ก็คือชีวิตที่มีอิสรภาพ ทุกคนต้องการอิสรภาพ ทั้งอิสรภาพภายนอก คือเป็นอิสระจากการครอบงำของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และสังคม และอิสรภาพภายใน คือเป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลสตัณหาทั้งมวล

ประเด็นที่ 3 ที่ว่าด้วยเนื้อหาของการศึกษา เนื้อหาของสิ่งที่ศึกษา อาจจะแบ่งได้เป็น 2 ส่วนคือ ก. ส่วนที่ศึกษาไปเพื่อใช้เป็นประโยชน์ในการประกอบอาชีพ นั่นคือเนื้อหาส่วนนี้ต้องมีไว้เพื่อสร้างความรู้ความสามารถให้ไปทำมาหากินได้ (man power)

ข. ส่วนที่ศึกษาไปเพื่อใช้ในการพัฒนาจิตใจ เนื้อหาส่วนนี้มีไว้เพื่อเตรียมให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ สร้างความเป็นมนุษย์ (man hood) ให้เกิดขึ้น

ประเด็นที่ 4 ที่ว่าด้วยวิธีการให้การศึกษา ส่วนนี้เป็นส่วนที่ว่าด้วยครู นักเรียน ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน ระเบียบวิธีสอน และอื่นๆ ซึ่งมีรายละเอียดปลีกย่อยมากมาย ครูที่ดี นักเรียนที่ดี วิธีสอนที่ดีเป็นอย่างไร ขอให้ศึกษาในเรื่องนั้นๆ โดยตรงต่อไป

ในการสั่งสอน ประกาศธรรม ให้บุคคลเข้าถึงธรรมนั้น พระพุทธองค์ได้คำนึงถึงเรื่องของความแตกต่างระหว่างบุคคลเป็นอย่างมาก จึงประสบผลสำเร็จในการประกาศพระพุทธศาสนาของพระองค์ในเวลาอันรวดเร็ว และในการสอนพระองค์ได้วางหลักการสอนไว้ 4 ประการ ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่า หลักการสอนของพระพุทธองค์

1. สันติสนา การอธิบายให้เข้าใจ แจ่มแจ้ง ชัดเจน
2. สมาทปนา การเร่งรัดความรู้สึก ยั่วจิตใจให้ปรารถนาจะนำไปปฏิบัติ
3. สมุตเตธนา การเร่งรัดจิตใจให้มีความมุ่งมั่น อาจหาญไม่ย่อท้อ ในอันที่จะปฏิบัติตามคำสอนนั้น
4. สัมปหังสนา การทำให้เกิดความรู้สึกว่าเร่ง เพลิดเพลินในการฟังไม่เบื่อ

จุดมุ่งหมายการศึกษา

จุดมุ่งหมายการศึกษาของพุทธปรัชญาศึกษานั้นได้มีผู้กล่าวไว้หลายท่านคือ ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวว่า “การศึกษานี้เพื่อมนุษย์จะมีโอกาสได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้โดยการทำลายเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์ และมีการประพฤติกรรมทำอย่างมนุษย์ที่มีใจสูงโดยสมบูรณ์” ทั้งนี้เพราะสัญชาตญาณที่มีความเห็นแก่ตัวอย่างมากคือ สัญชาตญาณอย่างสัตว์นั่นเอง สาโรช บัวศรี ได้กล่าวว่า ความมุ่งหมายของหลักการศึกษาคือ

1. เพื่อให้รู้จักตนเอง (รู้จักขั้น 5) และรู้จักทุกข์หรือปัญหาของตนเอง อันยอมสืบเนื่องมาจากอกุศลมูล และเพื่อจะได้นำตนให้หลุดพ้นไปจากทุกข์ หรือปัญหานั้น ๆ
2. เพื่อให้เกิดความรู้และความสามารถที่จะคิดเป็น (รวมเรียกปัญญาธรรม) ตลอดจนทั้งความรับผิดชอบและสมรรถภาพทั้งปวง อันจะเป็นเครื่องมือในการดับทุกข์หรือแก้ปัญหาและปรับปรุงสภาพของสังคมและของตัวมนุษย์เอง
3. เพื่อให้เกิดคุณธรรมและศีลธรรมขึ้นในใจ สำหรับช่วยสร้างสัมพันธภาพอันดีในหมู่มนุษย์ก่อให้เกิดสันติสุขในสังคม

จุดมุ่งหมายการศึกษาตามหลักพุทธปรัชญาการศึกษามุ่งให้เด็กเป็นผู้มีคุณธรรมปราศจากการเห็นแก่ตัว เป็นผู้รู้จักตัวเอง รู้จักแก้ปัญหาในชีวิต และอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

องค์ประกอบของการศึกษา

หลักสูตร

หลักสูตรของพุทธปรัชญาการศึกษาเป็นหลักสูตรที่เน้นการฝึกฝนอบรมทางด้านจิตใจและคุณธรรมของเด็กเป็นสำคัญ ส่วนวิชาอื่นๆ นั้นให้เลือกรเรียนได้ตามความเหมาะสมเพื่อประโยชน์ในชีวิตประจำวัน พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงหลักสูตรที่ประกอบด้วยแผนการศึกษา 4 อย่าง คือ

1. พุทธิศึกษา นอกจากให้รู้หนังสือแล้วจะต้องมีความรู้ในเรื่องที่สำคัญที่สุดในชีวิตคือ รู้ว่า เกิดมาทำไม คำตอบคือ เกิดมาเพื่อให้ได้สิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตที่มนุษย์ควรจะได้
2. จริยศึกษา ต้องอบรมให้รู้จักทำลายความเห็นแก่ตัว หรือความเห็นแก่พวกของตัว ต้องเต็มไปด้วยความสามารถ ความมั่งคั่งมากขึ้นทุกที ๆ
3. พลศึกษา คือ การศึกษาเพื่อให้มีกำลัง ต้องประกอบด้วยกำลังสองประเภท คือ กำลังทางวัตถุและกำลังทางวิญญาณหรือกำลังทางจิต เพราะจะต้องฝึกให้จิตมีสมาธิ จึงจะสามารถควบคุมบังคับกำลังกายให้เดินไปถูกทางได้
4. หัตถศึกษา คือ วิชาชีพทุกแขนงทั้งภาคปฏิบัติและภาควิชาการ เพื่อให้ผู้เรียนได้มีความรู้ และวิชาชีพเป็นอุปกรณ์ในการเลี้ยงชีพ เป็นหนทางให้มนุษย์แสวงหาสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตที่มนุษย์ควรจะได้รับ หลักสูตรของพุทธปรัชญาการศึกษานั้นเนื้อหาของหลักสูตรจะต้องประกอบด้วย 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ เนื้อหาที่จำเป็นต่อการประกอบอาชีพส่วนหนึ่งและเนื้อหาที่จำเป็นต่อการพัฒนาในด้านจิตใจอีกส่วนหนึ่ง เพราะการพัฒนาความเป็นมนุษย์ (Manhood) จะต้องพัฒนาทั้งทางด้านวัตถุและทางด้านจิตใจไปพร้อม ๆ กัน

โรงเรียน

พุทธปรัชญาการศึกษามีความเชื่อว่าการจัดโรงเรียนนั้นจะต้องคำนึงถึงปัจจัยที่จะเหนียวแน่น ส่งเสริมจิตใจ และปลูกฝังให้เกิดความศรัทธาที่จะเรียนรู้ ซึ่งจะต้องประกอบด้วยปัจจัยต่าง ๆ พอสรุปได้ดังนี้

1. ความเยียบสงบ การสร้างบรรยากาศที่เยียบสงบมิใช่การข่มขู่บังคับ ห้ามนักเรียนพูด แต่เน้นที่การสำรวม คือ สำรวม กาย วาจา ใจ การฝึกหัดแผ่เมตตา การฝึกสมาธิอย่างง่าย ๆ เป็นการฝึกหัดให้เด็กรู้จักอยู่เสมอว่ากำลังทำอะไรอยู่

2. ความใกล้ชิดกับธรรมชาติ การจัดชั้นเรียนมิได้จำกัดอยู่ภายในห้องสี่เหลี่ยมเท่านั้น แต่ให้นำธรรมชาติเข้ามาสู่ห้องเรียน และนำเด็กออกไปสู่สิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ และเป็นแหล่งวิทยาการในชุมชน ทำให้เด็กได้รับประสบการณ์ตรงด้วยวิธีการที่ประหยัดและสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น

3. ความแปลกใหม่และเปลี่ยนแปลงไม่จำเจ คือ จัดห้องเรียนให้น่าสนใจอยู่เสมอ เช่น การจัดห้องเรียนพิเศษตามลักษณะวิชาที่เรียน มีการตกแต่งห้องเรียน สีสันต่าง ๆ ในโอกาสที่สำคัญ มีการเปลี่ยนกลุ่มเด็กนักเรียน เปลี่ยนรูปแบบการจัดที่นั่งเรียน ช่วยให้ผู้เรียนเกิดความสนใจไม่รู้สึกจำเจเบื่อหน่าย

4. ความสะอาด มีระเบียบและเรียบง่าย เป็นการจัดสภาพแวดล้อมเพื่อฝึกลักษณะนิสัยและฝึกหัดอบรมการประพฤติปฏิบัติ ซึ่งต้องกระทำอย่างสม่ำเสมอ สภาพของห้องเรียนและวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ไม่จำเป็นต้องมีราคาแพงหรูหรา แต่จะต้องกวาดซั้วให้มีความสะอาด เป็นระเบียบเรียบร้อยอยู่เสมอ

ผู้สอน

พุทธปรัชญาการศึกษาเชื่อว่าครูผู้สอนจะต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรมมีความเป็นกัลยาณมิตรต่อเด็ก ตั้งใจสอนด้วยความมุ่งหวังที่จะให้ศิษย์เป็นคนที่มีคุณธรรมของสังคม ครูผู้สอนจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ดี ปฏิบัติได้จริง และมีวิธีสอนหลาย ๆ แบบที่สามารถเข้าใจให้เด็กสนใจได้เป็นอย่างดี แสง จันทร์งาม กล่าวถึงลักษณะครูผู้สอนที่ดีตามหลักพุทธปรัชญาการศึกษาว่าควรมี คุณสมบัติดังต่อไปนี้

1. มีความกรุณาเป็นพื้นฐานของจิตใจ การสอนนั้นมุ่งให้ผู้เรียนพ้นจากความทุกข์ไม่หวังสิ่งตอบแทน
2. ไม่ถือตัว ไม่หยิ่งยโส ไม่ถือยศถือศักดิ์
3. มีความอดทน ใจเย็น
4. มีความยุติธรรม ไม่เห็นแก่หน้า ไม่เข้าข้างผู้เรียนบางคน หรือชอบผู้เรียนบางคน
5. มีความรอบคอบ พิจารณาถี่ถ้วน ไม่ตัดสินใจอย่างหุนหันพลันแล่น
6. มีความประพฤติน่าเคารพบูชา เป็นแบบอย่างที่ดีทางความประพฤติ ครูจะต้องเป็นผู้แนะนำ และผู้นำจะต้องปฏิบัติในสิ่งที่ตนสอน
7. รู้จักระดับสติปัญญาของผู้เรียน และปรับปรุงวิธีการสอนของตนให้เหมาะสมกับผู้เรียนแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่ม

ผู้เรียน

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงลักษณะของผู้เรียนตามพุทธปรัชญา สรุปได้ว่า ชีวิตนักศึกษาที่แท้จริงจะต้องเป็นไปในลักษณะที่ใกล้ชิดบรมธรรมยิ่งขึ้นไปทุกที กล่าวคือ ต้องเป็นตัวของตัวเองโดยธรรม ไม่ใช่เป็นตัวของตัวเองโดยกิเลส ชีวิตประจำวันของนักศึกษาจะต้องให้เต็มอยู่ด้วยการศึกษาที่ถูกต้องคืออยู่ในระบบที่เรียกว่า Plain Living – High Thinking กล่าวคือ Plain Living คือกินอยู่อย่างต่ำ High Thinking คือกระทำอย่างสูง หมายถึงมีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ เพื่อให้ไม่ให้ออกาสแก่กิเลส แต่มุ่งกระทำให้สูงที่สุดในด้านทางจิต ทางวิญญาณได้แก่บรมธรรม

พระราชวรมนี ได้กล่าวถึงหน้าที่และบทบาทของผู้เรียน สรุปได้ว่าผู้เรียนมีหน้าที่โดยตรงคือการสร้างการศึกษาให้เกิดขึ้นแก่ตนหรือการทำตนให้เป็นผู้มีการศึกษาโดยการเรียนรู้จากปทัชชาลยนิมิตและการรู้จักคิดที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการเท่าที่ยังผลให้เกิดปัญญาที่แท้ซึ่งพวงมาด้วยอิสรภาพและความกรุณา ผู้เรียนที่ได้รับผลสำเร็จจากการศึกษาและจะเจริญงอกงามขึ้นในแนวทางของอตตะ 2 อย่าง คือ

1. อตตะอตตะ ประโยชน์ตน คือ ความเจริญงอกงามที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตของเขา ได้แก่ความงอกงามแห่งสติปัญญาและคุณธรรม

2. ปรัตตะ ประโยชน์เพื่อผู้อื่น เช่น รู้จักหน้าที่ รู้จักรับผิดชอบต่อสังคมต่อส่วนรวม รู้จักรักษาระเบียบวินัยของสังคม คือ ชีวิตของเขาได้เกื้อกูลแก่ผู้อื่นเพื่อประโยชน์ชีวิตที่ร่วมกันของคนทั้งหลายด้วย

วิจิตร เกิดวิเศษฐ์ กล่าวว่าบทบาทของผู้เรียนในทัศนะของพุทธปรัชญานั้นเน้นเรื่องวินัยหรือการปฏิบัติตามแบบแผน แต่มิได้หมายความว่าไม่ได้มีการส่งเสริมให้รู้จักกำหนดแบบอย่างหรือแบบแผนของตนเอง พุทธปรัชญาสนับสนุนให้มีเสรีภาพทางการคิด และเลือกแบบแผนที่ดีอยู่แล้ว (ธมฺมวิจย) แต่ต้องเป็นไปตามเหตุผลและข้อตัดสินใจอันเหมาะสมทางจริยะในหลาย ๆ แ่ง

กระบวนการเรียนการสอน

การเรียนการสอนตามแนวพุทธปรัชญาการศึกษานั้นเป็นการจัดโดยคำนึงถึงสภาพแวดล้อม แรงจูงใจ และวิธีการสอนให้ศิษย์เกิดศรัทธาที่จะเรียนรู้และได้ฝึกฝนวิธีการคิดโดยแยกกาย นำไปสู่การปฏิบัติจนประจักษ์จริง เรียกว่า การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ (แปลว่า การทำใจโดยแยกกาย หรือคิดถูกวิธี หมายถึง การคิดอย่างมีระเบียบหรือคิดตามแนวทางของปัญญา) โดยมุ่งเน้นให้ครูเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ ครูผู้สอนและศิษย์มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน และศิษย์ได้มีโอกาสคิดแสดงออกปฏิบัติอย่างถูกวิธีจนสามารถใช้แก้ปัญหาได้อย่างเหมาะสม

เสถียร ชาวไทย ยังได้อธิบายเกี่ยวกับกระบวนการเรียนการสอนตามพุทธปรัชญาไว้ว่า การศึกษาตามหลักพุทธศาสนามี 3 ขั้น ได้แก่

1. เป็นขั้นควบคุม ฝึกหัดพฤติกรรมทางกาย และทางคำพูดโดยมุ่งให้แสดงเฉพาะพฤติกรรมที่ดีอันไม่เป็นโทษแก่ตนเองและคนอื่น

2. เป็นขั้นควบคุมฝึกหัดจิตโดยตรง มุ่งให้บุคคลได้รู้จักบังคับจิตใจตนเองรู้จักคิด และแสดงความคิดเห็นออกมาเฉพาะสิ่งที่เป็นความดี ก่อให้เกิดความสร้างสรรค์ตลอดจนรู้จักทำจิตใจให้สงบได้ เรียกว่าสมาธิ

3. เป็นขั้นสูงสุดแห่งการศึกษา มุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจในวิชาการต่าง ๆ และมีความรู้ความเข้าใจในสภาพความเป็นจริงของชีวิต ซึ่งมีทั้งความสมหวังและความไม่สมหวังเรียกว่า ปัญญา

นอกจากกระบวนการเรียนการสอนที่ได้กล่าวไปแล้วนี้ รันตร ชัยศรี ยังได้กล่าวในเรื่องเดียวกันนี้ว่า กระบวนการเรียนการสอนขั้นแรก เรียกว่า ศิลสิกขา ได้แก่การศึกษา เรื่องระเบียบวินัย เพื่อแก้ไขปัญหาคือพื้นฐาน คือ ทางกายและทางวาจา ขั้นที่สอง คือ สมานสิกขา การศึกษาที่ควบคุมจิตใจ พฤติกรรมใดโดยจงใจไม่ว่าจะเป็นทางกาย หรือทางวาจาย่อมมีสาเหตุมาจากใจนั่นเอง ขั้นสาม ได้แก่ ปัญญาสิกขา เป็นการศึกษาขั้นสูงสุด เป็นความรู้ที่เข้าใจในสภาพความเป็นจริงด้วยตนเอง

การเรียนการสอนตามแนวพุทธปรัชญาเป็นการศึกษาตามลำดับขั้นของไตรสิกขาอันประกอบด้วย ศิล สมาธิและปัญญา การเรียนการสอนอาจมีได้หลาย ๆ วิธีด้วยกัน ทั้งนี้แล้วแต่ความเหมาะสมแต่ต้องเป็นวิธีที่เด็กเกิดความรู้ความเข้าใจต้องควบคู่กันไปกับการฝึกฝนทางด้านคุณธรรมด้วย

บทสรุป

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีคนไทยนับถือร้อยละ 94 ของประเทศ มีวิถีชีวิตเกี่ยวกับพุทธปรัชญาซึ่งเป็นปรัชญาแม่บทของสังคม ดังนั้นการประยุกต์เอาพุทธปรัชญาเป็นปรัชญาการศึกษา ควรใช้บริบททางสังคมเป็นแนวทางในการประยุกต์ปรัชญาให้เข้ากับสังคมไทย สอดคล้องกับสาโรช บัวศรีเขียนไว้ในเรื่อง “ข้อคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาของไทย” มีสาระสำคัญที่น่าสนใจตอนหนึ่งว่า

“.....พุทธปรัชญาหรือพุทธศาสนาเป็นศาสนาทางราชการในประเทศไทย มีรากแผ่ฐานลึกซึ้งลงไปเกือบทุกแห่งทุกมุมของชีวิตคนไทยอยู่แล้ว หากจะพูดเรื่องประชาธิปไตย ผลของประชาธิปไตยแต่ต้นมา ลักษณะภูมิศาสตร์เมืองร้อน ประวัติการต่อสู้เพื่อดำรงตำแหน่งความเป็นชาติไทย ฯลฯ ก็ย่อมจะเกี่ยวพัน

กับพุทธปรัชญาอันเป็นแม่บทอย่างแน่นนอน และก็เห็นชัดว่าเป็นปรัชญาที่อยู่ลึกในใจของคนไทยส่วนใหญ่ ดังนั้น ถ้าจะสร้างปรัชญาการศึกษาขึ้นจากพุทธปรัชญาก็ไม่น่าจะเป็นที่ขัดข้อง หรือบกพร่องอะไรมากนักเมื่อพุทธศาสนาเป็นศาสนาทางราชการของการศึกษาไทยได้ด้วย....”ดร.รัตน ตันบุญเต็ก กล่าวว่า “เมื่อพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อชีวิตและความเป็นอยู่ตลอดจนขนบประเพณีและคตินิยมต่างๆ ของคนไทยทั้งส่วนตัวและส่วนรวมมากและเป็นเวลานานหลายร้อยปีมาแล้วจนไม่อาจที่จะแยกออกจากวิถีทางดำเนินชีวิตประจำวันของคนไทยโดยทั่วไปได้ การที่จะนำความจริงทางพุทธศาสนาหรือความรู้ทางพุทธปรัชญามาพิจารณาเพื่อแสวงหาแนวทางของปรัชญาการศึกษาไทยด้วย ก็ดูจะสมควรอยู่”

ข้อเสนอแนะ

เมื่อพิจารณาโดยถ่องแท้แล้วพุทธปรัชญาเกิดขึ้นก่อนปรัชญาของตะวันตกเสียอีก หลักการบางอย่างของปรัชญาตะวันตกก็เป็นหลักการที่พุทธปรัชญากล่าวไว้แล้วแต่นักคิดนักค้นคว้าที่จะนำเอาพุทธปรัชญา มาประยุกต์ใช้กับการศึกษาได้ คนไทยคงจะไม่มัวหลงปรัชญาตะวันตกว่าดีกว่าปรัชญาทางพุทธศาสนา และหวังว่านักการศึกษา ครูอาจารย์ทางปรัชญาจะได้นำเอาพุทธปรัชญา มาประยุกต์สอดแทรกในบทเรียน ให้มาก เพื่อปลูกฝังคุณค่าทางวัฒนธรรมพุทธปรัชญา และค่านิยมทางปรัชญาการศึกษาไทยด้วย

ถ้าประเทศไทยได้วางปรัชญาการศึกษาไว้เป็นที่แน่นอนโดยใช้พุทธปรัชญาการศึกษาแล้วจะมีหลักประกันอันใดที่ว่าการจัดดำเนินการศึกษาของไทยจะประสบผล หากว่าเราไม่รู้จักประยุกต์พุทธปรัชญา การศึกษาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและธรรมชาติของคนไทยประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งเรามักจะมีแต่หลักการเท่านั้น ขาดการปฏิบัติอย่างจริงจัง ถ้าเราสามารถลงมือปฏิบัติจริงให้มากขึ้น ปรัชญาที่ตั้งไว้จึงไม่เป็นเพียงปรัชญาในเศษกระดาษ หากเรามีปรัชญาการศึกษาเป็นของตนเองนับว่าเป็นสิ่งดีแน่นอน แต่ปรัชญาการศึกษานั้นจะหาประโยชน์อันใดมิได้ถ้าเราไม่คำนึงถึงหลักการสองประการดังกล่าวข้างต้น

บรรณานุกรม

- ปรัชญาการศึกษา EF 703 (EF 603). (2541). พิมพ์ครั้งที่ 1. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ปรัชญาการศึกษาเบื้องต้น EF 234 (2542). พิมพ์ครั้งที่ 1. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พุทธทาสภิกขุ. (2516). *การศึกษาคืออะไร*. สำนักหนังสือธรรมบูชา.
- พุทธทาสภิกขุ. (2518). *การศึกษาเพื่อสันติสุข*. สำนักหนังสือธรรมบูชา.
- พรหมคุณาภรณ์.พระ. (2518). *ปรัชญาการศึกษาของไทย ภาค พุทธธรรม: แขนงนำการศึกษา*. อัดสำเนา.
- รัตนา ตันบุญเต็ก. (2523). *ปรัชญาคืออะไร*. อัมรินทร์การพิมพ์.
- ราชวรมณี.พระ. (2525). *ปรัชญาการศึกษาไทย .มูลนิธิโกลด คิมทอง*.
- วรวิทย์ วสันตสารกร .(2554). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษา.กรุงเทพฯ : พัฒนาศึกษาวิทย์*.
- วิศทเวทย์ .ปรัชญา (แปลจาก Philosophy ของ C.E.M. Joad). (2518). ไทยวัฒนาพานิช.
- สุวรรณ เพชรนิล. (2539). *PY 213 พุทธปรัชญาเบื้องต้น*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง. กรุงเทพฯ.
- ส. ศิวรักษ์. (2516). *ปรัชญาการศึกษา*. สำนักพิมพ์เคล็ดไทย.
- สาโรช บัวศรี. (2516). *ข้อคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาของไทย*. อัดสำเนา.